

СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МІКРОПОЛІВ БІДНІСТЬ/POVERTY В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

ЗАСАНСЬКА Н. Д.

*Кіровоградський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка*

У центрі зіставних досліджень перебуває виявлення спільного та відмінного у мовах, що в свою чергу сприяє розкриттю мовних закономірностей, універсалій, які засвідчують “існування єдиних для всього людства способів осмислення дійсності” [3, с. 54].

Однією із найпродуктивніших основ для порівняння мов виступає семантика, тому що без вивчення змісту мови не можна належно охопити структуру мови. Саме лексика відображає фундаментальні ознаки мовної структури, що розкривають свою специфіку на всіх її рівнях. Крім того, опора в зіставних дослідженнях на семантику дозволяє розглядати мовні явища під антропоцентричним кутом зору – в нерозривному зв'язку з мисленням, свідомістю, пізнанням, культурою, світоглядом як окремої особистості, так і мовної спільноти, до якої вона відноситься [2, с. 5].

Провідна роль у становленні сучасної зіставної лексикології належить працям українських мовознавців Ш. Р. Басирової, І. О. Голубовської, С. П. Денисової, Р. П. Зорівчак, А. А. Лучик, А. В. Корольової, М. П. Кочергана, В. В. Левицького, В. Н. Манакіна, С. І. Потапенка, О. О. Тараненка, М. П. Фабіан та багатьох інших.

Дослідження структурної семантики базуються на положенні про системність лексики, що розкривається завдяки теорії лексико-семантичного поля – основного дослідницького підходу та компонентного аналізу – методу виявлення різноманітних відношень у межах лексико-семантичного поля.

В основі польової моделі мови перебуває об'єднання мовних одиниць за спільними семантичними та функціональними ознаками змісту. Одиниці, що належать до одного мовного поля, відображають понятійну чи функціональну подібність позначуваних явищ. Польовий підхід до мови втілює діалектичну єдність мовних явищ та позамовного світу [1, с. 82].

Про складність дослідження поняття лексичного поля в сучасній лінгвістиці свідчить відсутність термінологічної погодженості щодо вираження поняття лексичного поля. Зазвичай лінгвістичні терміни “лексичне поле”, “семантичне поле”, “поняттєве поле” та “словесне поле” вживаються як синоніми. Хоча деякі лінгвісти вказують на певні розбіжності між цими поняттями. Наприклад, Джон Лайонс, розрізняючи концептуальне та лексичне поле, розуміє останнє як набір лексичних одиниць, що перекривають певне поняттєве поле [8, с. 253]. Про неоднорідність цих термінів свідчить і наявність у кожній мові лексичних лакун, появу яких спричиняє не суцільне охоплення поняттєвого поля лексичними одиницями мови. Деякі мовознавці [7, с. 152] підкреслюють, що відмінності між лексичним та семантичними полями полягають і в формальних ознаках, котрі беруться до уваги при формуванні

поля. Наприклад, важливими проблемами залишаються питання про віднесення до поля лише слова чи й словосполучення, одиниці однієї частини мови чи різних, сукупність споріднених однокореневих слів чи морфологічно простих одиниць [6, с. 57].

В сучасних лінгвістичних дослідженнях лексичне поле розуміється як семантично однорідна частина словникового складу мови, елементи якої взаємопов'язані парадигматичними та синтагматичними відношеннями. Різні мовознавці наголошують на першочерговості зазначених зв'язків [5, с. 171].

Структура поля передбачає виокремлення ядра та периферії. Елементи ядра мовного поля концентрують максимальну кількість ознак, що утворюють поле, тоді як в зоні периферії набір цих ознак та їх інтенсивність зменшується. Межі між ядром та периферією розмиті, тому перехід від ядра до периферії здійснюється поступово [1, с. 82]. Одиниці ядра демонструють визначеність, чіткість, а елементи периферійної зони розкривають індивідуальні, неяскраво виражені риси поля.

Лексико-семантичне поле виступає одним із найважливіших параметрів, на основі якого відбувається порівняння лексико-семантичних систем двох мов. Виявлення спільних та відмінних рис зіставлених систем відбувається на фоні загального семантичного простору, що знаходить своє вираження в семах. Під семою розуміємо найменший змістовий елемент, що утворює значення лексеми. В нашому дослідженні дотримуємось думки, що тлумачна частина словникової статті представляє значення лексичної одиниці як набір семантичних компонентів, де кожний компонент словникового тлумачення прирівнюється до семи.

Семантичні компоненти розкривають весь обсяг значення лексеми, визначаючи ступінь подібності та відмінності відносно інших слів групи. Наявність спільних елементів між лексемами становить сутність парадигматичних відношень, що відображаються у формі семантичної опозиції (пари слів співвідносяться за одними компонентами та протиставляються за іншими). Залежно від характеру співвіднесення семантичних компонентів між словами виділяються привативна опозиція (далі – ПО), еквіполентна опозиція (далі – ЕО) та опозиція тотожності (далі – ОТ) [4, с. 44–47]. Парадигматичні зв'язки слів в опозиціях привативного типу визначають ієрархічність внутрішньої структури лексичної системи. В ПО подібність двох слів виражається включенням одного елемента в значення іншого та наявністю диференційних ознак. Привативні відношення реалізуються в родо-видових співвідношеннях слів, де слово на позначення родового поняття – гіперонім, а поняття виду – гіпонім. ЕО пов'язують слова, що мають спільні семи та протиставляються за диференційними компонентами. Значення двох слів перетинаються, об'єднуючись за спільними частинами та розрізняючись за специфічними. ОТ демонструє повну подібність формальних чи семантичних компонентів. Отже, перелічені опозиції виконують системотворчі функції, відображаючи зв'язки та відношення реальної дійсності, що оформляються в мовній свідомості відповідно до загальних законів людського мислення.

Мислення народу відображається у його мові, тому порівняння лексичного складу двох мов допомагає визначити не лише спільні та відмінні риси

в мовних системах, але й усвідомити специфіку національного сприйняття різних понять та явищ, які, зважаючи на всезагальний характер глобальних світових процесів, стають особливо актуальними для вивчення. Так, наприклад, зіставлення поняття **бідність** в англійській та українській мовах може виявити національні особливості сприйняття навколишньої дійсності в англійській та українській лінгвокультурах. У цьому полягає актуальність пропонованої статті.

Отже, метою статті є зіставне вивчення семантичних особливостей мікрополів *бідність/poverty*, що належать до лексико-семантичних полів **криза/crisis** в українській і в англійській мовах та визначення специфіки розуміння цього поняття україно- та англійськими етносами.

Завдання:

– зіставний аналіз дефініцій лексичних одиниць, що утворюють лексико-семантичні мікрополя *бідність/poverty*;

– визначення структурних та семантичних особливостей порівнюваних мікрополів *бідність/poverty* в українській і англійській мовах.

Матеріалом дослідження послуговували вибірки з тлумачних словників англійської та української мов: Словника української мови (СУМ) в 11 томах, Великого тлумачного словника сучасної української мови, Сучасного словника української мови (Т. 1: А–Б.) та Оксфордського словника англійської мови – Oxford English Dictionary (OED) в 20 томах [9–12].

В обох мовах фіксуються подібні за внутрішнім складом одиниці, основною семантикою яких є поняття бідність. Наприклад, українські одиниці – **бідність**, **бідний**, **вбогість**, **убозтво**, **нужда**, **злидні** та англійські – **poverty** (бідність), **poor** (бідний), **indigence** (нужда), **destitution** (злидні), **need** (потреба) та ін. Мікрополя *бідність/poverty* належать до однакових структурних частин лексико-семантичного поля криза – навколоядерних зон. Лексеми **криза/crisis** демонструють опосередковані зв'язки з елементами *бідність/poverty* (**криза-нестача-бідність** в українській мові та **crisis-difficulty-poverty** в англійській).

Лексико-семантичне мікрополе *бідність* в українській мові складається з 39 лексем, відібраних шляхом аналізу словникових дефініцій. В англійській мові лексико-семантичне мікрополе *poverty* складається з 42 лексем.

У результаті кількісних підрахунків найчастотнішими інтегративними семами в порівнюваних мікрополях виявилися семи: українські – ‘матеріальний’, ‘бідний’, ‘бідність’, ‘нестаток’, ‘незабезпеченість’, ‘убогий’, ‘засоби’, ‘кількість’, ‘існування’ та англійські – ‘condition’, ‘circumstance’, ‘necessary’, ‘poverty’, ‘want’, ‘lack’, ‘deficiency’, ‘need’, ‘lacking’, ‘wanting’, ‘insufficient’. Кожна з цих сем на основі опозиційних відношень формує групу, виконуючи роль спільного семантичного компонента. Зазначені семи є ядреними, оскільки вони найповніше описують семантику складних матеріальних обставин в англійській та українській мовах. Відповідно до виділених семантичних центрів до ядер лексико-семантичного мікрополів відносимо одиниці: **want**, **poverty** в англійській мові та елементи **бідність**, **бідний**, **нестатки**, **убогий** в українській мові.

Отже, лексичні одиниці укр. **бідність** й англ. **poverty** мають подібне семантичне наповнення в обох мовах, розкриваючи стан неналежного забезпечення матеріальними благами, фінансовими перевагами, засобами

для існування. Сміслове навантаження в українській лексемі **бідність** несуть семантичні компоненти ‘матеріальний’, ‘незабезпеченість’, ‘нестатки’, ‘брак’, ‘засоби’, ‘існування’, ‘убогість’, тоді як в англійській одиниці **poverty** – ‘little’, ‘material’, ‘possession’, ‘indigence’, ‘destitution’, ‘want’, ‘deficiency’, ‘lack’. У зіставлюваних ядерних елементах відповідних мікрополів виділяємо семи (‘матеріальний’ – ‘material’, ‘засоби’ – ‘possession’), якими підкреслюється загальне значення та розуміння бідності як недостатнього матеріального забезпечення людини. За допомогою сем ‘брак’ та ‘lack’, ‘deficiency’ досліджувані одиниці розкривають значення відсутності, дефіциту, браку матеріальних благ. У центрі проблеми завжди перебуває особистість, розуміння якої допомагає проникати в сутність складних обставин, тому семантичні компоненти ‘poor’ – ‘бідний’ скеровують нас на сприйняття бідності через співчуття вбогій людині. На семантику скрутних обставин, недостатніх умов та засобів до нормального існування вказують семи ‘убогість’ – ‘indigence’. В основі поняття бідність перебувають невдоволені потреби людини, що підтверджують українські компоненти ‘нестатки’ та англійські ‘destitution’, ‘want’.

Лексема **бідність** засвідчує семантичну близькість до одиниці **убогість** (Порівняйте вживання: 1) *матеріальна незабезпеченість, нестатки, брак засобів для існування; бідність*; 2) *Абстр. ім. до **убогий***). Зіставлення тлумачних частин вказаних мовних одиниць дозволяє зробити висновок про опозицію тотожності. Розкриттю семантичних особливостей досліджуваних лексем сприяє звернення до значень прикметників **бідний** та **убогий**, котрі в ПО зі згаданими одиницями (**бідність** – **бідний**, **убогість** – **убогий**) слугують гіпонімами.

Вказівку на недостатню кількість, на те, чого не вистачає, розкриває лексична одиниця **нестатки**, що завдяки семантичним компонентам ‘брак’, ‘існування’, ‘засоби’ об’єднується в ЕО **нестатки – бідність**. Ці одиниці є взаємними визначниками та входять у синонімічні відношення. Крім того, диференційна сема ‘*нужда*’ лексеми **нестатки** виступає інтеграційною в ЕО з іншою одиницею ядра **бідний**.

В англійській мові подібну семантику до українських лексем **бідність**, **вбогість**, **нестатки** відображає лексема ядра **want**, що вказує на стан людини, якій бракує життєво важливих речей. Специфіка одиниці **want** розкривається за допомогою сем ‘*food*’, ‘*famine*’, ‘*starvation*’, що вказують на крайній прояв бідності – голод. Семантичну близькість лексем **want** та **poverty** підкреслюють семи ‘*deficiency*’, ‘*lack*’, ‘*destitution*’, ‘*condition*’, ‘*quality*’, що виступають інтегративними в ЕО зазначених одиниць.

Лексема **want** об’єднується в еквіполентні опозиції з лексемами **poverty**, **indigence**, **destitution**. Зазначені англійські елементи характеризуються показниками синонімічності. Зокрема, лексема **indigence** позначає скруту, потребу в засобах існування, бідність, нестатки, злидні. У внутрішній організації слова **indigence** семи ‘*want*’, ‘*destitution*’, ‘*person*’ виступають інтегруючими в еквіполентній опозиції з ядерною лексемою **poverty**. Крім того, лексичні одиниці **poverty**, **destitution**, **indigence** виконують функції гіпонімів у ПО з лексемою **need**, що референціює значення необхідних засобів, невдоволених потреб, нужд.

Мовна одиниця **destitution** реалізує семантику почуттів людини, що залишилася без найнеобхіднішого, відчуває себе безпомічною та покинутою. Компоненти *'condition'*, *'want'*, *'lack'* згаданої лексеми належать також до внутрішнього змісту центральної одиниці **poverty** окресленого мікрополя, підтверджуючи спільний семантичний вияв гострої потреби, відсутності, дефіциту необхідних для життя людини благ. Вказівку на ознаку позбавленості містить прикметник **destitute**, що у ПО **destitution-destitute** виконує роль гіпоніма.

Спостереження над лексемами укр. **бідний** та англ. **poor** також розкриває подібність семантичного змісту зазначених одиниць, вказуючи на стан людини, що *живе у нужді, нестатках (wanting means to procure the comforts, or the necessaries, of life)*; на низький рівень забезпеченості потрібними для життя речами (порівняйте: укр. *недостатньо забезпечена матеріально* та англ. *having few, or no, material possessions; lacking, ill supplied;*); на оцінку матеріального стану іншими (порівняйте: укр. *убогий, небагатий, незаможний* та англ. *needy, indigent, destitute*); на співвідношення кількості бажаного та наявного (укр. *невеликий кількістю, недостатній* та англ. *small in amount; less than is wanted or expected; scanty, insufficient, inadequate*); на відсутність бажаного (укр. *який має в незначній кількості потрібні речі, ознаки* та англ. *having a want or deficiency of some specified (or implied) possession or quality*); на ознаки, що характеризують незаможну людину (укр. *такий, як у бідняка, властивий біднякові; недорогий, нешисний* та англ. *of little worth or pretension; humble, lowly, insignificant*); на емоційний стан людини (укр. *який викликає співчуття; нещасний, бідолашний* та англ. *such, or so circumstanced, as to excite one's compassion or pity; unfortunate, hapless*).

В українській мові одиниця **бідний** демонструє зв'язки з одиницями різних структурних рівнів мікрополя **бідність**. Наприклад, значна семантична подібність виявляється відносно лексеми ядра **вбогий**. На відміну від іменників **бідність/вбогість**, що демонструють абсолютну синонімічність, прикметники **бідний** та **убогий** відрізняються своєю семантичною структурою. Спільні компоненти: *'нестатки'*, *'небагатий'*, *'незаможний'*, *'недостатній'*, *'кількість'*, *'бідолашний'*, *'співчуття'* маніфестують ознаку відсутності достатніх засобів існування, браку матеріальних благ, нестачі чого-небудь у достатній кількості. Проте диференційні семи лексичної одиниці **убогий** (*'злидні'*, *'старець'*, *'жебрак'*, *'мізерний'*) розкривають глибшу семантику цієї лексеми, вказуючи на гостріший прояв бідності – злидні. Вартою уваги також видається присутність в складі прикметника **вбогий** семими *духовно обмежений, нікчемний*, що підносить значення духовних якостей людини як найбільшого багатства, блага, цінності. Матеріальні переваги не можуть перевершити красу душі людини, що розкривається в доброті, любові, співчутті.

У системі англійської мови функціонують лексичні синоніми **poor** (бідний), **needy** (нужденний), **indigent** (вбогий), **destitute** (позбавлений), що розкривають спільну семантику з українськими лексемами **бідний**, **вбогий**, **небагатий**, **незаможний**, **бідняк**. Значення слів **poor**, **needy**, **indigent** відображаються завдяки взаємній вказівці в тлумачних частинах на інші одиниці синонімічного

ряду, наприклад в значенні **poor** – *needy, indigent, destitute* (відкрито автором); в поясненні **needy** – *poor, indigent, necessitous*; **indigent** – *poor, needy*. В ЕО **poor-needy** спільними компонентами виступають елементи ‘poverty’, ‘indigent’. Інтегранти аналогічної опозиції **poor** та **indigent** – семи ‘needy’, ‘poverty’, ‘lacking’, ‘circumstances’, ‘necessaries’, ‘life’. Останні дві семи виявляються спільними для ЕО одиниць **indigent** та **destitute**. Крім того, лексема **destitute** функціонує як гіпонім у ПО з лексемою **poor**. Всі вказані одиниці відображають тяжке матеріальне становище людини – відсутність чи недостатню кількість матеріальних благ, обмеженість у задоволенні потреб, неналежне забезпечення необхідним.

Одиниці **needy** та **necessitous** відбивають спільну семантику нагальної необхідності, потреби, умови, що вимагає задоволення. Зазначені лексеми утворюють ЕО за рахунок спільних сем ‘poor’, ‘poverty’. Лексична одиниця **needy** виступає гіперонімом в ПО з одиницею основного складу **need**. Вказівка на скрутні обставини, труднощі, вбогість відбивається в ПО мовної одиниці **necessitous** з лексемами **hard-up** (нужденний) та **necessity** (нужда), котрі виконують функцію гіпонімів.

Отже, як показує мовний матеріал, лексеми порівнюваних мікрополів розкривають спільну семантику завдяки семантичній співвіднесеності компонентів, що складають внутрішній зміст одиниць. В обох мовах наявні лексичні одиниці, що відображають еквівалентні явища суспільної дійсності (**бідний/poor, бідність/poverty, нужда/want, потреба/need, необхідність/necessity**).

Проте спостереження за внутрішньою формою одиниць порівнюваних мікрополів виявляють деякі відмінності їх складу. По-перше, є неочікуваним той факт, що в українському розумінні **бідність** не пов’язана з голодом, тоді як для носіїв англійської лінгвокультури бідність виражається в недостатній кількості їжі (англ. лексеми **scarcity** (недостача), **dearth** (голод), **famine** (голод), **starvation** (голодомор). Враховуючи історичні особливості становлення української державності, цей факт підтверджує: що для українців голод – це національна трагедія, що значно перевищує межі впливу бідності. По-друге, в українському мікрополі, на відміну від англійського, присутні одиниці на позначення дії випрошування милостині (**старець, старцювати, жебрак, жебракувати**). Для британців поняття **beggary** (жебрацтво) включає поняття бідність, що у системі мови підтверджується ПО (*the state or condition of a beggar; extreme poverty*).

Отже, проведене дослідження семантичних особливостей лексико-семантичних мікрополів **бідність/poverty** відкриває подальші перспективи системного зіставлення досліджуваних полів на рівнях інших мікрополів та виявлення інтегральних і диференційних ознак лексико-семантичних полів **криза/crisis** в сучасній англійській та українській мовах.

Наступним етапом дослідження стане порівняльний аналіз семантичних властивостей інших мікрополів лексико-семантичного поля **криза/crisis** в українській та в англійській мовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефиренко Н. Ф. Современные проблемы науки о языке / Николай Федорович Алефиренко. – М. : Флинта : Наука, 2005. – С. 82.
2. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу : [монографія] / Ірина Олександрівна Голубовська. – К. : Логос, 2004. – 284 с.
3. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства / Михайло Петрович Кочерган. – К. : Академія, 2006. – 424 с.
4. Кузнецова Э. В. Лексикология русского языка / Эра Васильевна Кузнецова. – М. : Высшая школа, 1989. – С. 44–47.
5. Cruse D. A. A Glossary of Semantics and Pragmatics / D. Alan Cruse. – Edinburgh : Edinburgh University Press, 2006. – P. 171.
6. Geeraerts D. Theories of Lexical Semantics / Geeraerts Dirk. – Oxford : Oxford University Press, 2010. – P. 52–53.
7. Lipka L. An Outline of English Lexicology : Lexical Structure, Word Semantics, and Word-Formation / Leonhard Lipka. – Tubingen : Niemeyer, 1990. – P. 152.
8. Lyons J. Semantics / Lyons John. – Cambridge : Cambridge University Press, 1977. – P. 253.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

9. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
10. Словник української мови. – Т. 1: А–Б [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://lcorp.ulif.org.ua/explvol1/>
11. Словник української мови : в 11-ти т. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/>
12. Oxford English Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oed.com/>.

СТУПІНЬ СЕМАНТИЧНОЇ БЛИЗЬКОСТІ У БАГАТОЗНАЧНИХ МІКРОСТРУКТУРАХ (на матеріалі німецької, румунської і української мов)

КАНТЕМІР С. О.

Чернівецький національний університет

Сфера зіставного вивчення полісемії вже давно приваблює багатьох сучасних дослідників в українському та зарубіжному мовознавстві [4; 6; 7; 11; 14 та ін.]. Проте на тлі очевидних досягнень у порівняльній лексичній семантиці, як справедливо вважає М. Кочерган, досі триває пошук оптимальних підходів щодо встановлення основних принципів, параметрів й одиниць зіставного аналізу, формування усталеного наукового апарату та адекватної методики дослідження [4, с. 4]. Як відомо, основною категорією контрастивних студій є значеннєвість мовної одиниці, детермінованої місцем цієї одиниці в певній системі.